

HOE ZORGEN WE VOOR EEN AGRO-ECOLOGISCHE LANDBOUW?

11 KRIJTLIJNEN

De droogte, de eutrofiëring van ons grond- en oppervlaktewater, de dalende bodemvruchtbaarheid, de achteruitgang van bestuivers, ... De actualiteit van de laatste maanden of jaren toont telkens opnieuw dezelfde ongemakkelijke waarheid: Vlaanderen overschrijdt de draagkracht van onze omgeving en stoot tegen zijn milieugrenzen aan.

Het huidige landbouw- en voedselsysteem ligt aan de oorsprong van veel van die problemen. Die landbouw kent bovendien nog veel meer uitdagingen: denk ook aan steeds meer boeren die met mentale problemen kampen, de machtsconcentraties in de voedselketen en de toenemende malnutritie in onze samenleving (bv zwaarlijvigheid door ongezonde voeding of voedselarmoede).

Hoog tijd dus dat het beleid stilstaat bij de vraag welk landbouw- en voedselsysteem mogelijk en wenselijk is in het dichtbebouwde Vlaanderen. We hebben nood aan een duidelijke langetermijnvisie, zodat landbouwers beter hun koers kunnen bepalen. Zo'n beleid focust op oplossingen ten gronde en spreekt elkaar niet tegen op de verschillende beleidsniveaus. Liefst van al gaat het om een stimulerend en positief beleid dat de landbouwer, de burger en de waardeketen engageert om mee de doelstellingen te realiseren. Er is ook een politiek draagvlak nodig om de juiste accenten te kunnen leggen.

Pijlers agro-ecologie

Voor Voedsel Anders is het duidelijk welke visie dat moet zijn: er is dringend nood aan een duurzame transitie in de landbouw, die zich richt op een aantal pijlers van de agro-ecologische landbouw:

- Grondgebondenheid
- Circulariteit en productiviteit in samenwerking met de natuur
- Verminderen van externe (chemische) inputs
- Een veerkrachtige agro- en biodiversiteit
- Dierenwelzijn
- Goed verdienende en autonome boeren
- Menselijke gezondheid
- Opbrengstoptimalisatie in plaats van maximalisatie
- Co-creatie en samenwerking tussen boeren onderling en tussen boeren en actoren in de waardenketen
- Participatie van burgers (o.a. in lokale en regionale voedselsystemen)

Zo'n transitie vraagt om een holistische aanpak. Beleidsmaatregelen moeten zich niet enkel richten op de landbouw, maar ook kijken naar het landschap, de waardeketen en de gezondheid van burgers. Ook moeten maatregelen elkaar versterken en moet men vermijden dat elders ongewenste effecten optreden (inclusief op mondiaal vlak en in de toekomst)

Een geïntegreerd beleid kan op verschillende domeinen vooruitgang boeken op **lange termijn**. Zo vraagt het lokaal sluiten van kringlopen een bedrijfsmodel waar externe (chemische) inputs drastisch worden afgebouwd en waar het aantal dieren afgestemd is op de beschikbare oppervlakte. Koeien en andere herkauwers horen zoveel mogelijk op de wei waar ze onze graslanden onderhouden op een manier die koolstofopslag en biodiversiteit versterkt. Varkens en kippen zijn ideaal om reststromen te valoriseren en hebben recht om hun natuurlijk gedrag te uiten. Het is duidelijk dat de hele waardeketen alsook consumenten zich moeten aanpassen aan een voedselpatroon met een dominante rol voor plantaardige eiwitten.

Uiteraard maakt onze voedselproductie deel uit van het brede voedselsysteem dat momenteel ook kraakt in haar voegen. **De nood aan een transitie van ons voedselsysteem** is helder: de ongelijke machtsverhoudingen en de machtsconcentratie bij een steeds kleiner aantal spelers (multinationals) zijn onhoudbaar. Actieve burgers en lokale overheden kunnen een belangrijke rol spelen in het toekomstig voedselsysteem dat sterker lokaal en regionaal ingebed zal zijn.

"Ook de landbouw- en voedingssector heeft nood aan 'Just Transition'."

Ook de toenemende voedselongelijkheid vraagt om sociale innovaties die ervoor zorgen dat toegang tot gezond voedsel voor iedereen gegarandeerd kan worden. Gezond voedsel als basisrecht moet het vertrekpunt zijn bij visievorming en beleidsontwikkeling. Alleen via een systeemverandering die én landbouwers een eerlijk inkomen garandeert én alle mensen toegang geeft tot gezonde voeding, slagen we erin te komen tot een ecologisch en sociaal voedselsysteem.

Dit alles vergt op zeer korte termijn een enorm transitietraject, ingebed in een multidimensionale en multidisciplinaire benadering. Die overgang moet uiteraard op een sociaal aanvaardbare manier gebeuren. Zo trappen we niet in dezelfde valkuil als vroeger, waarbij boeren slachtoffer werden van verkeerde beleidskeuzes.

KRIJTLIJNEN

We stellen in 11 krijtlijnen onze aanbevelingen voor om te komen tot een toekomstgericht, robuust landbouw- en voedselsysteem. Dat vergt daadkracht op diverse (Europese, federale, Vlaamse en lokale) niveaus.

KRIJTLIJN 1

EERLIJK INKOMEN VOOR DE BOER

"Duurzaam boeren, met respect voor mens, dier, bodem en milieu is alleen mogelijk als landbouwers een volwaardig inkomen krijgen. "

Maak duurzaam geproduceerd voedsel goedkoper door de externe milieu- en sociale kosten te internaliseren bij alle voedingsmiddelen. Dat kan middels een mix van heffingen (bv. op import van kunstmest en overzeese soja) en effectieve vergoeding van maatschappelijke en ecosysteemdiensten. Leg de verantwoordelijkheid bij de volledige keten om te komen tot een aantrekkelijk inkomen voor de boeren en een eerlijke consumentenprijs.

KRIJTLIJN 2

EEN TRANSITIEFONDS

"Met de juiste financiële prikkels realiseer je een transitie naar een agro-ecologische landbouw."

Loutere end-of-pipe-maatregelen zijn niet duurzaam en mogen niet meer gesubsidieerd worden. Technologie kan behulpzaam zijn voor een toekomstgericht landbouw- en voedselsysteem, maar het mag systeemoplossingen niet in de weg staan en ook dierenwelzijn niet uit het oog verliezen. De autonomie van de boer maakt onderdeel uit van het toetsingskader voor subsidieerbare innovatieve duurzame investeringen. Een stapsgewijze hervorming van het VLIF tot een transitiefonds dringt zich op.

KRIJTLIJN 3

ADVIES & ONAFHANKELIJKE BEGELEIDING

"Met de hulp van onafhankelijke adviseurs kunnen landbouwers zich verder ontwikkelen op het vlak van duurzame landbouw."

Zorg voor ondersteuning voor iedere boer die zich verder wil ontwikkelen op het pad van verduurzaming: zowel op teelttechnisch, bedrijfseconomisch als sociaal-psychologisch vlak. Zorg voor onafhankelijk (en langdurig) advies dat inzet op de verhoging van de bodemkwaliteit alsook de transformatie naar agro-ecologische praktijken ondersteunt. Benut en waardeer daarbij de kennis en ervaring van de boeren zelf: stimuleer en erken systemen van collegiale toetsing.

KRIJTLIJN 4

TOEGANG TOT GROND

"Een goed grondbeleid zorgt ervoor dat landbouwgrond gebruikt wordt voor agro-ecologische landbouw."

Grondbeleid moet ervoor zorgen dat landbouwgrond vooral naar boeren gaat en voorkomen dat landbouwgronden verkocht worden aan investeerders en bedrijven. Bouw een grondpolitiek uit die de toegang tot grond voor startende en boeren en nieuwkomers in de sector gemakkelijker maakt. Het opstarten van een grondenobservatorium dat zowel verkoop als gebruik van landbouwgronden monitort, is een eerste stap die kan helpen bij het wederzijds afstemmen van verkoop en gebruik. De aanpassing van de pachtwet moet garanties bieden voor zekerheid gedurende een volledige loopbaan in de landbouw.

KRIJTLIJN 5

BELANG VAN AGROBIODIVERSITEIT

"In een veerkrachtig landbouwsysteem is er nood aan een ruime genetische en soortendiversiteit van landbouwgewassen. "

De landbouw streeft naar diversificatie, in het aantal geteelde soorten alsook genetisch, binnen één soort, binnen het agro-ecosysteem, zowel in tijd als in ruimte. Hierbij is het belangrijk dat o.a. zaden van land- en tuinbouwgewassen gezien worden als een common. Boeren-netwerken en organisaties die als doel hebben deze diversiteit in stand te houden en te versterken verdienen alle steun. Vlaamse regelgeving rond plantgezondheid en zaadvermarktting mag het voortbestaan van deze netwerken niet verhinderen.

KRIJTLIJN 6

KIEZEN VOOR DUURZAME VOEDING

"We streven naar een samenleving die resoluut kiest voor duurzame, gezonde voeding."

Zorg voor correcte voorlichting over duurzame voeding en creëer coherente overheidscommunicatie (inclusief de VLAM), in lijn met de beoogde beleidsdoelstellingen voor een toekomstgericht robuust landbouw- en voedselsysteem. Geef als overheid het goede voorbeeld via het aankoopbeleid en de keuze voor korte keten en biologische producten in eigen kantines, scholen enzovoort.

KRIJTLIJN 7

REGIONALE VOEDSELSYSTEMEN

"In regionale voedselsystemen met korte(re) productieketens komt de kwaliteit van de producten beter tot zijn recht en krijgt de boer een betere prijs. "

Versterk korte productieketens die burgers en boeren verbinden via regionale voedselsystemen en activeer burgers om een rol op te nemen in lokale voedselsystemen. Faciliteer korteketenproducenten door de regels van het FAVV voor kleinschalige en lokale productie aan te passen op hun maat en door te investeren in tussenschakels (bv kleinschalige slachthuizen en verwerkingsentiteiten).

KRIJTLIJN 8

TOEGANG TOT VOEDSEL

"Toegang tot voldoende, voedzaam en gezond voedsel is een mensenrecht."

Zorg dat het recht op voldoende, voedzaam en gezond voedsel voor alle inwoners van België verankerd wordt in de grondwet. Bied evenwichtige, gevarieerde, grotendeels vegetarische en biologische maaltijden aan in alle opvang- en onderwijsinstellingen en maak deze gratis voor de meest kwetsbare kinderen en jongeren. Ontwikkel een systeem van Sociale Voedselzekerheid.

KRIJTLIJN 9

ONDERWIJS & VORMING

"De principes van kringlooplandbouw, natuurinclusief boeren en duurzame voeding zitten verankerd in het land- en tuinbouwonderwijs."

Het (landbouw)onderwijs moet uitgaan van het landbouwmodel dat de veerkracht van de natuur inzet als troef in haar productiemodel waarbij de ecologische draagkracht van de omgeving en de gezondheid voor mens, dier en natuur de leidraad vormen. Een integrale aanpak rond voedsel krijgt vorm in elk type onderwijs zodat leerlingen consequent dezelfde boodschap ervaren rond duurzame voeding via educatieve lespakketten, in de refter, tijdens schooluitstappen en in de schoolomgeving.

KRIJTLIJN 10

LANDBOUWONDERZOEK

"De overheid zet alle middelen voor landbouw-, tuinbouw- en voedingsonderzoek exclusief in voor agro-ecologische innovatie."

De overheid waakt erover dat middelen die worden ingezet voor onderzoek het algemeen belang dienen en zoekt hiervoor gepaste methodieken met co-creatie als belangrijk onderdeel. Ze maken daarbij gebruik van de kennis van pionierende boeren.

KRIJTLIJN 11

VAN HANDEL NAAR ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

"Wereldwijd zijn lokale voedselsystemen en waardenketens gedragen door familiale landbouw en agro-ecologie veerkrachtiger t.a.v. systeemschokken."

Om het aantal mensen dat honger heeft en onvoldoende toegang tot voedzame en gezonde voeding snel te verminderen, is er nood aan een bindend hoofdstuk over handel en duurzame ontwikkeling in internationale handelsakkoorden alsook het opschorten van handelsvoordelen als de internationale sociale, klimaat, fiscale en milieuverbintenissen niet worden nagekomen. Het invoeren van een Belgische zorgplicht voor transnationale bedrijven met Belgische banden waarbij mensen-, arbeids- en milieurechten nagekomen worden in de toeleveringsketens en bedrijven onder hun controle, vormt een belangrijke bijdrage. De Belgische overheid kan de mensenrechtenbenadering centraal zetten in de Belgische strategie voor ontwikkelingssamenwerking omtrent landbouw en voedselzekerheid.

BIBLIOGRAFIE

- IPES-food, A paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems.
www.ipes-food.org/_img/upload/files/UniformityToDiversity_FULL.pdf
- Masterproef UA: Drempels en kansen voor agro-ecologie in Vlaanderen, 2022.
- Nyeleni-verklaring
www.voedsel-anders.be/sites/default/files/2022-01/211223-nyeleni-NL-web.pdf
- Gezondheid in drievoud, 2021.
www.ridlv.nl/sites/default/files/RIDLVS_Rapport-sept2021_Gezondheid_in_Drievoud.pdf
- The Doughnut model
www.kateraworth.com/doughnut
- Food System Transformation: how can society, policy makers and innovators head in the same direction?
https://kvab.be/sites/default/rest/blobs/3381/FinalReport_InnovationSustainability.pdf
- www.researchgate.net/publication/346108104_Agroecology_Now_Transformations_Towards_More_Just_and_Sustainable_Food_Systems
- <https://goodfood.brussels/nl/content/de-good-food-strategie-2-2022-2030>
- www.iddri.org/en/publications-and-events/policy-brief/design-principles-carbon-farming-scheme-support-farm2fork
- AGRO-ECOLOGIE IN LAND- EN TUINBOUWEDUCATIE: VERKENNING VAN DE SITUATIE IN VLAANDEREN - ILVO, 2017
https://ilvo.vlaanderen.be/uploads/migration/public/Mediatheek/_Mededelingen/232_eindrapport_AEducatie.pdf

Nota

In de fiches spreken we van boeren of landbouwers. We verwijzen daarmee naar alle mensen die aan landbouw doen, zij het m/v/x.

KRIJTLIJN 1

"Duurzaam boeren, met respect voor mens, dier, bodem en milieu is alleen mogelijk als landbouwers een volwaardig inkomen krijgen."

Wat zijn de uitdagingen?

- Het inkomen van een Belgische landbouwer bedroeg tussen 2005 en 2019 gemiddeld 59 % van wat iemand gemiddeld verdient in onze economie. Die inkomensongelijkheid neemt jaar na jaar toe.
- Een boer die zich bezighoudt met het optimaliseren van ecosysteemdiensten (stimuleren van bestuivers, verhogen van het waterbergend vermogen van de bodem, landschapsontwikkeling,...) wordt daarvoor nauwelijks of niet vergoed.
- Externe milieukosten worden nauwelijks doorgerekend in de prijs van de voeding. Het is voor boeren dus goedkoper om in te zetten op een zo hoog mogelijke opbrengst via schaalvergroting, groei en specialisatie. Nochtans heeft die aanpak vaak negatieve gevolgen voor natuur en milieu. Het leidt ook tot de perceptie dat voeding op basis van agro-ecologische landbouwpraktijken (vb. biologische landbouw) duur is.
- De directe hectaresteen uit het GLB is niet fair. De steun is immers afhankelijk van de betalingsrechten waarover een boer beschikt, en die zijn op hun beurt gebaseerd op de aard van de productie van decennia geleden. Nochtans zijn de voorwaarden om de steun te verkrijgen voor elke boer hetzelfde.
- Dominante marktspelers en multinationals bepalen de marktcondities. Kleinschalige initiatieven of coöperaties kunnen daar vaak niet tegen opboksen.
- De winst in de agro-voedingssector gaat vooral naar de grote spelers in de keten in plaats van naar de boeren.
- Op 40 jaar tijd is 68.3% van de Belgische landbouwbedrijven verdwenen. In diezelfde periode verdrievoudigde de gemiddelde oppervlakte per bedrijf van 12,5 tot 38 ha. Tussen 1980 en 2016 is het aantal arbeidskrachten in de landbouwsector gedaald met 62%.
- Voedsel dat in Europa wordt geproduceerd, moet voldoen aan diverse Europese regels. Die regels gelden niet voor geïmporteerde voedingsproducten, waardoor ze onterecht een concurrentievoordeel hebben.

Hoe kan het ANDERS?

- De prijzen die boeren krijgen voor hun basisproducten (groenten, fruit, vlees, melk, ...) zijn **niet langer onderhevig aan marktmechanismen** die uitgaan van pure winstlogica.
- Alle ketenactoren **nemen hun verantwoordelijkheid op** en vergoeden de boer eerlijk voor zijn producten.
- Landbouwers die zorgen voor gesloten kringlopen, meer biodiversiteit, gezonde bodems en fossielvrije of -arme landbouw worden daarvoor belond. Externe kosten van voedselproductie worden geïnternaliseerd.
- Geïmporteerde landbouwproducten uit niet-EU-landen voldoen aan **dezelfde voorwaarden** als de Europese landbouwproducten. Voor basisproducten die we in Europa kunnen produceren voorzien we een zekere afscherming van onze voedselmarkt.
- De EU streeft naar een **zekere voedselsoeveriniteit** voor onze basisvoeding.

Wat kan het beleid doen?

Willen we boeren een eerlijk en aantrekkelijk inkomen geven, dan moeten alle beleidsniveaus (Europa, België, Vlaanderen) stappen ondernemen:

- Zorg ervoor dat boeren via een bijgestuurde marktwerking **een correcte vergoeding krijgen voor hun toegevoegde waarde in de keten**. Ondersteun het leveren van publieke diensten en ontwikkel praktijken en socio-economische modellen die een democratisch bestuur van het agrovoedingssysteem toelaten.
- Geef landbouwers de kans om zich autonoom te ontwikkelen ten opzichte van dominante krachten in de (wereld)markt. Zorg dat ze **niet langer de speelbal zijn van verwerkers en distributeurs** die productieverwachtingen en prijszettingen enten op economische winst en nauwelijks rekening houden met de negatieve effecten op het vlak van dierenwelzijn, milieu of natuur.
- Onderzoek hoe je ketenactoren ertoe kan aanzetten om **eerlijke prijzen voor boeren te garanderen**. Bv. via een ketenregulator of een gelijkaardig systeem zoals voorzien in de recente [EGAlim-wet](#) in Frankrijk.

- Zorg op Europees niveau voor **een zekere afscherming van onze voedselmarkt**, in het bijzonder voor basisproducten die we in Europa kunnen produceren.
- Zorg dat de **verlaagde BTW-tarieven voor pesticiden en kunstmest sneller worden afgeschaft** dan de nu voorziene implementatie in 2032. Dit kan de internalisering van de externe milieukosten helpen en duurzamere productie stimuleren.
- Hervorm het Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid en pas het principe '**publieke middelen voor publieke goederen**' toe. Gebruik de middelen voor een eerlijke transitie ('just transition') naar meer duurzame landbouwbedrijven met alternatieve verdienmodellen, conform de ambitieuze milieu- en klimaatdoelstellingen van Europa.
- In afwachting van de hervorming van het GLB moet Vlaanderen de ecoregelingen en de agromilieumaatregelen **maximaal heroriënteren in de richting van agro-ecologische landbouwtoepassingen**.

KRIJTLIJN 2

"Met de juiste financiële prikkels realiseer je een transitie naar een agro-ecologische landbouw."

Wat zijn de uitdagingen?

- Het GLB, en in het bijzonder het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds (VLIF), zet al decennia vooral in op specialisatie, industriële landbouw en productie voor de wereldmarkt. Het merendeel van de VLIF-middelen gingen in het verleden naar infrastructuur en de bouw van nieuwe, grotere stallen. Deze vaak kapitaalintensieve investeringen zadelen boeren voor langere tijd op met een hoge schuldenlast.
- Te vaak wordt er bij milieu-uitdagingen enkel gekeken naar dure end-of-pipe-technologie. Dat vraagt grote investeringen van boeren, die nauwelijks doorgerekend worden in de keten. Boeren geraken zo nog dieper in de schulden en kunnen enkel kiezen voor nog meer schaalvergroting en specialisatie.
- Door de hoge schuldenlast zitten veel boeren in een 'lock-in': ze kunnen moeilijk inspelen op veranderende trends of omschakelen naar een ander bedrijfsmodel.
- Niet alleen het beleid, maar ook de grote landbouworganisaties, banken en bedrijfsadviseurs duwen de boeren in de richting van specialisatie, industriële landbouw en productie voor de wereldmarkt.
- Een landbouwer heeft maar weinig incentives om in te zetten op ecologische maatregelen zonder grote investeringsnoden.

Hoe kan het ANDERS?

- We geven niet langer geld aan louter end-of-pipe-maatregelen, maar pakken problemen aan bij de bron. De overheid voorziet daar ook financiële stimulansen voor.
- Technologie kan behulpzaam zijn voor een toekomstgericht landbouw- en voedselsysteem, maar het staat systeemoplossingen niet langer in de weg.
- Investeringen leiden tot 'juistschaligheid', dat wil zeggen de juiste investeringen voor het verdienenmodel waarvoor de boer kiest, rekening houdend met de omgeving waarbinnen hij werkt.

- Bedrijven moeten niet langer kiezen tussen stoppen of groeien (met investeringen in end-of-pip-maatregelen). Bedrijven met een haalbaar omschakelingsplan voor een agro-ecologisch alternatief **krijgen ondersteuning bij de nodige desinvesteringen** en het realiseren van dat plan.

Wat kan het beleid doen?

- Controleer bij het al dan niet toekennen van investeringssteun uit het VLIF na of een boer **het risico loopt om in een lock-in te belanden**. Is een bepaalde investering erg risicovol (bv. in sectoren met onzekere afzetmarkten), dan zou dat bij de beoordeling een belangrijk negatief criterium moeten zijn. Omgekeerd kunnen flexibele toepassingen van investeringen (bv. multifunctionaliteit van stallen) gelden als positief criterium.
- Zet het VLIF in om de transitie naar een agro-ecologische toekomstgerichte landbouw te realiseren. **Hervorm het stapsgewijs tot een transitiefonds**.
- Geef bedrijven die willen desinvesteren en een economisch en ecologisch haalbaar omschakelingsplan hebben voor een agro-ecologisch alternatief toegang tot dit transitiefonds. Zo'n omschakelingsplan bevat naast een gedetailleerd uitgewerkt meerjarig transitietraject duidelijke doelen. Het plan geeft aan hoe de boer deze doelen wil bereiken en op welke manier het bedrijf verschillende duurzaamheidsdoelstellingen (vb. het sluiten van kringlopen) zal bereiken. **Het transitiefonds moet voldoende aantrekkelijk zijn voor landbouwers, zodat ze deze omschakeling verkiezen boven stoppen of groeien**.
- Stem zo'n transitiefonds af op het stopzettings- en reconversiebeleid in het kader van het PAS. Op die manier kunnen boeren naast stoppen (warme sanering) ook kiezen voor de transitie naar een agro-ecologisch alternatief. **Het beleid moet de voorkeur geven aan zo'n transitie** in plaats van te kiezen voor groei met investeringen in end-of-pipe-technologieën zoals ammoniakemissiearme-stallen (AEA) en luchtwassers.
- Geef boeren die gebruik maken van een transitiefonds de gelegenheid om zich te laten begeleiden **door een onafhankelijk expert** (zie fiche 3).

KRIJTLIJN 3

"Met de hulp van onafhankelijke adviseurs kunnen landbouwers zich verder ontwikkelen op het vlak van duurzame landbouw."

Wat zijn de uitdagingen?

- Boeren krijgen op hun bedrijf gratis advies van leveranciers van veevoerders, pesticiden, zaden,... Deze erfbetreders verlenen dat advies in de eerste plaats vaak vanuit hun eigen belang.
- Andere erfbetreders zoals de boekhouder of voorlichter van de overheid adviseren slechts over één bepaald aspect van bedrijf (bv. de boekhoudkundige cijfers). Zij hebben meestal geen of te weinig oog voor het bedrijf in zijn geheel.
- Er bestaan nauwelijks onafhankelijke adviseurs die het bedrijf in zijn geheel bekijken en de landbouwer kunnen begeleiden bij een transitie naar een duurzamer landbouwmodel (zie fiche 2).
- Veel van het advies komt van bovenaf. Er is nog te weinig aandacht voor collegiale toetsing of lerende netwerken tussen (agro-ecologische) boeren.

Hoe kan het ANDERS?

- Boeren kunnen een beroep doen op onafhankelijke adviseurs die bereid zijn om mee te denken vanuit de eigenheid van het bedrijf, en dat in al zijn facetten. Zo kunnen ze de transitie naar een agro-ecologisch en juistschalig model mee in goede banen leiden.
- Een goed advies helpt een boer inzicht te krijgen in de markt- en ketenwerking. Onafhankelijke adviseurs uit verschillende instanties (VLM, provincie, bodemkundige diensten...) of bureaus (commercieel) worden gescreend, begeleid en opgevolgd.
- De kennis en ervaring van de boeren wordt benut en naar waarde geschat. Via lerende netwerken tussen boeren ontsluiten we bestaande kennis. Denk aan intervisies, bezoeken, themagroepen,

- **Bestaande leernetwerken tussen boeren worden aangemoedigd.** Denk aan collegiale toetsing als onderdeel van een controlesysteem zoals in de biodynamische landbouw. Ook het model 'train-the-trainer' is een interessante piste, evenals het aanbieden van (thematische/technische/praktische) vorming voor boeren.

Wat kan het beleid doen?

- **Maak meer budget vrij voor onafhankelijk advies** voor boeren die agro-ecologisch willen werken. Ondersteun onder meer onafhankelijke bodemdeskundigen met ervaring in bodemherstel op agro-ecologische bedrijven.
- **Zorg voor langdurige begeleidingstrajecten** (verspreid over meerdere jaren) met begeleiding en terugkoppeling op maat en naar behoefte.
- **Stimuleer en erken systemen van collegiale toetsing.** Zorg voor ondersteuning van lerende netwerken en co-creatietrajecten tussen boeren. Onderzoek de verdienste van een 'train-the-trainer'-aanpak.
- **Moedig samenwerking tussen gespecialiseerde bedrijven aan** om kringlopen lokaler te sluiten (bv. akkerbouw/veeteelt), en laat hen begeleiden door facilitatoren die samenwerking tussen bedrijven onderling realiseren.

KRIJTLIJN 4

"Een goed grondbeleid zorgt ervoor dat landbouwgrond gebruikt wordt voor agro-ecologische landbouw."

Wat zijn de uitdagingen?

- Het Vlaamse landbouwbeleid lijkt enkel stil te staan bij de economische en financiële waarde van landbouwgrond, zonder zich bewust te zijn van het maatschappelijke belang vb. de ecosysteemdiensten die een goed beheerde bodem levert.
- Ondanks het maatschappelijk belang is het gebruik van landbouwgrond weinig gereguleerd. Dat leidt tot uitgeputte en geërodeerde gronden die niet meer geschikt zijn voor voedselproductie.
- Nieuwe boeren (die vaak agro-ecologisch willen werken) krijgen heel moeilijk toegang tot grond. Ook voor bestaande (bio)boeren is toegang tot grond een heikel punt.
- De pachtwet dient enkel als een manier om de belangen van eigenaren en gebruikers te balanceren en kijkt niet naar het maatschappelijk belang van landbouwgronden. Zo is het onmogelijk voor landeigenaars om agro-ecologische of kwaliteitscriteria te vragen aan de pachter.
- De landbouwgrond staat vandaag onder druk, wat leidt tot zeer hoge grondprijzen. Oneigenlijk gebruik van landbouwgrond jaagt de prijzen de hoogte in. Naar schatting 15 à 25% van alle landbouwgrond in Vlaanderen wordt vandaag gebruikt voor niet-agrarische doelstellingen. Dure grond maakt het opstarten of het overnemen van een landbouwbedrijf moeilijk.
- Er is weinig monitoring: officiële cijfers van oneigenlijk niet-agrarisch gebruik zijn er niet, de verkoop van gronden wordt in beperkte mate gemonitord door de Fednot, er wordt niet geregistreerd met welk doel iemand landbouwgrond aankoopt. Beleid voeren zonder inzicht is erg moeilijk.
- De kwaliteit van de gronden blijft dalen. Onzekere of jaarlijkse contracten stimuleren een landbouwer niet om de bodem te voeden: waarom zou hij/zij? Elke investering in de bodem dreigt verloren te gaan.

Hoe kan het ANDERS?

- Landbouwgrond krijgt dezelfde status als lucht en water: iedereen heeft recht op een stukje opbrengst van landbouwgronden, ook als hij/zij zelf geen grond bezit. We zien landbouwgrond als een eindige grondstof die noodzakelijk is voor onze voedselproductie.
- We zetten landbouwgrond maximaal in voor onze eigen voedselproductie. Door meer zelfvoorzienend te zijn voor onze basisproducten, maken we ons minder afhankelijk van buitenlandse voedselproductie. Zo wordt Vlaanderen veerkrachtig en onafhankelijker mbt voedselvoorziening.
- We vermijden of draaien oneigenlijk, niet-agrarisch gebruik van landbouwgrond terug.
- Landbouwgrond is niet per se bezit van de boer. Een agro-ecologisch landbouwbedrijf kan perfect werken op gepachte grond, omdat de wetgever zorgt voor een grote zekerheid m.b.t. toegang tot grond.
- Via een aangepaste pachtwet en vergoeding stimuleren we boeren om via hun landbouwgrond ecosysteemdiensten te leveren aan de maatschappij.
- Een doordachte pachtwet zet enerzijds in op langetermijncontracten voor boeren en op niet-familiale pachtoverdracht, en raadt anderzijds kortlopende contracten af. Dat stimuleert de boeren om te investeren in de bodem en vergemakkelijkt de overname van agro-ecologische bedrijven.
- Publieke actoren (Vlaamse Overheid, provincies, steden, gemeenten, OCMW's en kerkfabrieken) bezitten een patrimonium waarvan 13% bestaat uit landbouwgrond. Deze actoren creëren op deze gronden meerwaarde voor de hele maatschappij via agro-ecologische praktijken.

Wat kan het beleid doen?

- Zet landbouwgrond in voor agrarische doeleinden en maak oneigenlijk gebruik onmogelijk. Roep vooral de toenemende verpaarding een halt toe. maak een einde aan het regulariseren van zonevreemde activiteiten in gebouwen (hoeves, stallen...) in landbouwgebied
- Start met een grondenobservatorium dat zowel verkoop als gebruik van landbouwgronden monitort om inzicht te krijgen in verkoop enerzijds (grondprijzen, doel van aankoop) en gebruik anderzijds (prijs, termijn, type gebruiksovereenkomsten).

- **Grijp in op de markt zodat een agro-ecologisch gebruik van landbouwgronden wordt gevrijwaard en gestimuleerd.** Bij het opmaken van regelgeving baseert de overheid zich op volgend principes: instroom van nieuwkomers, realisatie van agro-ecologische praktijken, lokale tewerkstelling.
- **Bouw een grondpolitiek uit die de toegang tot grond voor startende boeren en nieuwkomers in de sector gemakkelijker maakt.** De huidige hoge grondprijzen mogen een duurzaam bedrijfsmodel niet langer in de weg staan.
- **Voer een bodempaspoort in,** zodat boeren en ondersteunende instanties inzicht krijgen in de bodemkwaliteit van landbouwgronden
- **Stimuleer boeren om de kwaliteit van de bodems die ze gebruiken te verhogen** en voorzie ondersteuning via onafhankelijke bodemdeskundigen. Koppel resultaatsverbintenissen aan deze begeleiding (zie fiche 3)
- **Zorg voor een pachtwet die agro-ecologische praktijken ondersteunt** via voornamelijk langlopende pachtcontracten en loopbaanpachten, waardoor boeren zelf op termijn winst kunnen halen uit bodemzorg. De pachtwet moet garanties (blijven) bieden voor een loopbaanlange zekerheid voor boeren over de gronden die ze bewerken.
- **Zorg dat bodems die gedurende minstens twee jaar agro-ecologisch bewerkt zijn niet teruggeschakeld worden naar gangbaar gebruik.**
- **Zorg dat publieke landbouwgronden mee de transitie naar agro-ecologische landbouw waarmaken,** in samenspraak met lokale burgers en boeren. Breng in kaart welke landbouwgronden in eigendom zijn van publieke actoren en maak deze databank publiek. Voorzie in de pachtwet dat publieke grondeigenaren een agro-ecologisch gebruik kunnen opleggen als voorwaarde. Stimuleer hen tot het ondersteunen van lokale agro-ecologische boerderijen in samenspraak met landbouwers en burgers.
- **Start een slimme ruimtelijke ordening op** waarbij agro-ecologische praktijken gestimuleerd worden in zones rondom natuurgebieden, in en rondom waterwinningsgebieden, in de buurt van drukke woonzones... zodat de maatschappelijke meerwaarde van agro-ecologische praktijken snel gevoeld wordt.

KRIJTLIJN 5

"In een veerkrachtig landbouwsysteem is er nood aan een ruime genetische en soortendiversiteit van landbouwgewassen. "

Wat zijn de uitdagingen?

- De productie en de verkoop van zaden is bijna volledig in handen van multinationals. Het zijn ook in de eerste plaats deze bedrijven die beschikken over de kennis die nodig is voor de ontwikkeling van nieuwe rassen.
- Zaden zijn geprivatiseerd en een handelswaar geworden.
- We eten wereldwijd steeds meer dezelfde gewassen. De op de markt beschikbare groenterassen lijken genetisch sterk op elkaar. Die homogenisering van onze voedselproductie leidt tot een groot verlies van culturele en agrobiodiversiteit. Het is ook dramatisch voor de genetische diversiteit van onze voedselgewassen. Volgens schattingen van het FAO verloren we de laatste 100 jaar meer dan 75% van de opgebouwde diversiteit. Het maakt ons voeding- en landbouwsysteem enorm kwetsbaar voor plagen en klimaatverandering.
- Boeren die zaadvaste selecties in stand willen houden en zelf aan zaadteelt en verkoop willen doen, botsen op heel wat regelgeving, administratie en bijhorende kosten.
- Bijkomende regels rond plantgezondheid zijn vooral afgestemd op de noden en kenmerken van grote bedrijven. Dat maakt het bijna onmogelijk voor boeren, zelfs in samenwerkingsverband, om te voldoen aan alle wettelijke vereisten.
- De zaden die vandaag op de markt komen zijn niet afgestemd op de noden van agro-ecologische landbouw. De zaadsector zet immers in op hoogrenderende, uniforme gewassen die resistent zijn tegen één of meerdere varianten van plagen, goed presteren onder omstandigheden met pesticiden en veel nutriënten en die vermarktbaar zijn in een brede geografische regio. Agro-ecologische land- en tuinbouw heeft echter nood aan veerkrachtige en robuuste rassen die goed zijn afgestemd op het lokale ecosysteem.
- De huidige wetgeving rond ggo's bemoeilijkt of verhindert eigen zaadveredeling omdat de inkruising van gepatenteerde ggo-zaden met niet-GGO gewassen als schending van het patentrecht kan aanzien worden, terwijl dit natuurlijke processen zijn.

Hoe kan het ANDERS?

- Zaden van land- en tuinbouwgewassen zijn ons gemeenschappelijk erfgoed: ze zijn ontstaan tijdens een complex samenspel van mens en natuur van duizenden jaren. Deze opgebouwde diversiteit is in de toekomst cruciaal voor het uitbouwen van veerkrachtige landbouwsystemen. **We behandelen ze dan ook als een common.**
- Boerenetwerken en organisaties die als doel hebben deze diversiteit in stand te houden en te versterken verdienen alle steun. **Vlaamse regelgeving rond plantgezondheid en zaadvermarkting staat het voortbestaan van deze netwerken niet in de weg.**
- Het gebruik, de vermeerdering en vermarkting van zaadvaste gewassen wordt ondersteund. **Boeren hebben toegang tot onderzoek, kennisdeling en opleiding.** Zo laten we de nog bestaande selecties niet verloren gaan.

Wat kan het beleid doen?

Veel regelgeving is Europees, maar Vlaanderen kan wel het belang van agrobiodiversiteit erkennen:

- **Erken het belang van (informele) zadennetwerken** en ondersteun hun werking. Vlaamse regelgeving rond plantgezondheid en zaadvermarkting mag het voortbestaan van deze netwerken niet verhinderen.
- **Streef op het vlak van landbouwgewassen naar diversificatie**, in het aantal geteelde soorten alsook genetisch, binnen één soort, binnen het agro-ecosysteem, zowel in tijd als in ruimte.
- **Behandel zaden van land- en tuinbouwgewassen als een common.** Ze zijn gemeenschappelijk erfgoed. Boerenetwerken en organisaties die als doel hebben deze diversiteit in stand te houden en te versterken verdienen alle steun.
- **Ondersteun organisaties die de agrobiodiversiteit in stand houden** financieel. In nauw overleg met deze organisaties moet Vlaanderen op Europees niveau pleiten voor wetgeving die zaadteelt in boerenhanden stimuleert in plaats van tegenwerkt.

KRIJTLIJN 6

"We streven naar een samenleving die resoluut kiest voor duurzame, gezonde voeding."

Wat zijn de uitdagingen?

- Duurzame voeding komt wel voor in de Vlaamse voedselstrategie en andere beleidsinitiatieven, maar het wordt zelden doorvertaald in wetgevende initiatieven.
- Het beleid kijkt voor duurzaamheid en gezondheid vaak niet verder dan productniveau. Er is een hoge nood om ook de impact van het productieproces mee te nemen, zoals het gebruik van pesticiden en de negatieve effecten hiervan op de gezondheid.
- Veel burgers weten niet hoe duurzame voeding geproduceerd wordt of hoe ze zelf gezonde voeding moeten maken. Dat hindert hen om voor duurzame voeding te kiezen.
- Burgers worden nog te vaak herleid tot 'consumenten', terwijl de maatschappij baat heeft bij actieve burgers die zelf eigenaarschap uitoefenen mbt voedsel (bij productie, verwerking, distributie,...).
- De overheid neemt te weinig een voorbeeldfunctie op, bv. in hun (voedsel)aankoopbeleid en inrichting van de publieke ruimte. Nochtans helpt een slimme opstelling van gezonde voeding in die publieke ruimte bij voedingskeuzes..
- Duurzame voeding heeft de perceptie duur te zijn. Een prijs- en marktbeleid dat ervoor zorgt dat gezonde en duurzame voeding voor iedereen toegankelijk is, is essentieel.
- De overheid doet te weinig om het bewustzijn rond duurzame voeding bij de burger te verhogen. Het promotiebeleid van landbouwproducten in Vlaanderen houdt onvoldoende rekening met agro-ecologische producten en agromarketingbureau VLAM zet te weinig in op de promotie van gezonde en duurzame producten.

Hoe kan het ANDERS?

- Ons voedselsysteem toont, van veld tot bord, respect voor mens, dier en milieu. De overheid en alle actoren in het landbouw- en voedingssysteem dragen hieraan bij vanuit een gezamenlijke visie op duurzame en gezonde voeding, die vormgegeven dient te worden in het landbouw- en voedselbeleid.

- Het voedselbeleid **stimuleert een transitie naar duurzamere en gezonde voedingspatronen**, met de nadruk op fruit, groenten, peulvruchten, noten en volle granen. We kiezen voor verse, seizoensgebonden, bij voorkeur biologische en zo veel mogelijk lokale ingrediënten. Suikers, zout en verzadigde vetten worden beperkt en voedselverspilling vermeden.
- Dierlijke producten hebben een plaats in een circulair en grondgebonden systeem, wat een **(sterke) vermindering van de veestapel** als gevolg heeft. Het resultaat is dat een bord gevuld is met meer groenten, noten, peulvruchten. Aangepaste maatregelen die aansturen op een voedselpatroon met meer plantaardige producten lopen hiermee parallel.
- Een duurzaam voedingsbeleid hangt samen met een **landbouw- en productiebeleid waarin agro-ecologie een sleutelrol speelt**. Alle actoren leveren hierin een bijdrage.
- De burger speelt een actieve rol in een duurzaam voedselsysteem. Die ondersteunt de productie, verwerking en verdeling van duurzaam voedsel via onder meer deelname aan een lokale voedselraad, participatie in een coöperatie of steun aan CSA-bedrijven of korteketendistributie. Lokale overheden worden uitgedaagd om burgers die actieve rol te laten opnemen en burgers, boeren, verwerkers en verkooppunten actief met elkaar te verbinden.
- Voedsel is in de eerste plaats een **'gemeenschappelijk goed'** en een **basisrecht**, pas dan een marktproduct. Deze visie zit geïntegreerd in alle beleidsdomeinen die raakvlakken hebben met voeding.

Wat kan het beleid doen?

- Geef als overheid het goede voorbeeld, door middel van het aankoopbeleid: kies in publieke instellingen (scholen, woonzorgcentra, ...) en eigen kantines voor biologische producten of producten uit de korte keten. Zo draagt de overheid rechtstreeks bij aan de marktcreatie voor effectief duurzame producten.
- Ondersteun lokale initiatieven die inzetten op het activeren en stimuleren van burgers om meer te zijn dan consument in de voedselketen (bv. eetbare buurten, lokale voedselraden, betrokkenheid bij CSA-boerderijen of andere korteketeninitiatieven,...). Zet een mix aan maatregelen in om consumenten te ondersteunen in hun voedingskeuze door oa. regulering en fiscale instrumenten, labeling, sensibilisering en keuzearchitectuur. Denk bv. aan de internalisatie van externe milieu- en gezondheidskosten (maar ook -voordelen) om bepaalde producten minder of meer aantrekkelijk te maken.

- Ga in het voedings- en gezondheidsbeleid **de strijd aan met overconsumptie, overgewicht en zwaarlijvigheid**. Neem dwingende maatregelen tegen onaangepaste voedingsgewoonten door in te grijpen op de prijsvorming. Geef financiële prikkels om de consumentenprijs van gezonde voeding te verlagen en hef belastingen op ongezonde voeding.
- Stem als overheid je **communicatie af op een toekomstgericht robuust landbouw- en voedselsysteem**, gebaseerd op agro-ecologische principes. De Vlaamse middelen die momenteel naar de VLAM vloeien, mogen enkel dienen om informatie en promotie te verzorgen rond gezonde, duurzame voeding. Het principe zou moeten zijn: publieke middelen voor de promotie van een 'gezond bord'.
- Neem **kwantificeerbare, ambitieuze doelstellingen** op in de Vlaamse voedselstrategie en voorzie er middelen voor. Stem de concrete doelstellingen af met het landbouwbeleid.
- Focus bij beslissingen richting een duurzamer voedselsysteem niet enkel op het eindproduct, maar ook **op het proces om tot een voedselproduct te komen**. Ga resoluut voor reductie van pesticiden en antibioticagebruik, ondersteun grondgebonden veeteelt om risico op zoönosen te beperken, enzovoort.
- Ondersteun minimum de doelstelling uit de Farm-to-Forkstrategie om **het gebruik van pesticiden te halveren tegen 2030**, en reken deze doelstelling door in de maatregelen van het Vlaams Actieplan voor Pesticiden.
- Streef bij internationale producten zoals chocolade en koffie naar **zo'n kort mogelijke keten en zo'n groot mogelijke waardemaximalisatie** in het land van herkomst. Zet in op voortrekkers die hier nu al werk van maken.
- **Halveer het voedselverlies** in Vlaanderen tegen ten laatste 2030. Zet daarvoor prioritair in op een degelijke monitoring, maak budget vrij voor realisatie en opvolging van het Actieplan Voedselverlies.

KRIJTLIJN 7

"In regionale voedselsystemen met korte(re) productieketens komt de kwaliteit van de producten beter tot zijn recht en krijgt de boer een betere prijs. "

Wat zijn de uitdagingen?

- De overheid erkent en benoemt de sterktes van de korte keten te weinig. Daardoor worden begrippen als 'korte keten' en 'lokaal' steevast door elkaar gebruikt, ook al betekenen ze niet hetzelfde.
- Door o.a. de kleinere volumes en het minder efficiënte transport liggen de logistieke kosten in de korte keten een stuk hoger. Er is nood aan een gestructureerde en coherente aanpak.
- Te veel macht concentreert zich in de opbouw van de keten. Zo hebben veilingen en supermarkten te veel zeggenschap over de prijs die een boer krijgt. Ze verschuilen zich vaak achter internationale marktprijzen. Supermarkten bepalen ook de criteria waaraan een product moet voldoen (o.a. vorm, kleur, grootte), zonder dat de boer daar iets over kan zeggen.
- In agrarisch gebied zijn er heel wat drempels voor de korte keten en een grote rechtsonzekerheid. Zo worden hoeveuwinkels, -terrassen of verkoopshubs vaak als zonevreemd beschouwd en dus niet vergund.
- Het FAVV hanteert criteria en normen die niet op maat zijn van kleinschalige korteketeninitiatieven. Veiligheidshalve wordt de strenge reglementering op maat van grootschalige industriële processen vaak ook toegepast op kleinschalige initiatieven. Daardoor geraken veel individuele boeren ontmoedigd. Boeren die meer dan 80 km ver verkopen of meer dan 30% business to business (B2B), moeten sowieso voldoen aan de strengere maatregelen. Dat verhindert samenwerkingen met bv scholen, ziekenhuizen of verder opgelegene verwerkers.
- Ketenactoren die lokaal/regionaal zijn ingebed verdwijnen stelselmatig. Denk aan regionale slachthuizen, molens of inmaak-ateliers die werken met kleinere hoeveelheden.
- Korteketenorganisaties hebben vaak niet de kennis of de tijd om in te gaan op openbare aanbestedingen. Als prijs het doorslaggevend gunningscriterium is, dan verliest de korte keten het vaak. Criteria als afstand worden niet opgenomen in openbare aanbestedingen.

- Bijkomend obstakel voor korteketenspelers zijn de **hoge eisen mbt leverzekerheid**, precies omdat het aanbod in de korte keten meer volatiel of beperkt (vaak geen voorraad) en diverser is.
- Het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing (VLAM) zet **te weinig in op het verhogen van de vraag en de promotie van korteketenproducten**. VLAM, waar voedingssectoren (financieel) in vertegenwoordigd zijn, is vandaag vooral een vehikel dat promotie maakt voor producten die door de sector naar voren worden geschoven. De verwevenheid tussen overheidsdoelstellingen de de sectordoelstellingen is een probleem. De Week van de Korte Keten heeft een heel beperkt budget. Zowel het budget als de periode staat in schril contrast met de andere campagnes van de VLAM.
- De korte keten wordt onvoldoende aanzien als een innovatief business model dat in aanmerking komt voor innovatiesteun. Voor hun verkoop via de korte keten en alles wat daarbij komt kijken is er **geen of te weinig GLB-steun**.
- Burgers voelen zich minder verbonden met (de herkomst van) hun voedsel.

Hoe kan het **ANDERS?**

- **Boeren en burgers voelen zich weer met elkaar verbonden**. Burgers nemen deel aan lokale korteketeninitiatieven of nemen een actieve rol op binnen een lokale voedselstrategie. Op deze manier steunen burgers boeren die produceren voor lokale of regionale markten.
- **Lokale en regionale voedselstrategieën zijn belangrijke hefboomen** om ons voedselsysteem democratischer te maken. De participatie van o.a. burgers, lokale organisaties, boeren en boerinnen zorgen voor een gedragen visie waarin maatschappelijke uitdagingen ter harte genomen worden.
- Zowel lokale als nationale overheden **steunen de korte keten** en de VLAM krijgt de taak om zich te richten op het algemeen belang (duurzame landbouw en voeding, gezondheid, ...).
- Via voedselregio's geven we **netwerken tussen producenten en tussen producenten en consumenten** vorm. Een voedselregio is een tussenschakel tussen het Vlaamse niveau en lokale voedselstrategieën.
- Het VLIF stelt middelen ter beschikking voor het (co)financieren van (of investeren in) regionale verkooppunten, verwerkingsinitiatieven maar ook in slachthuizen bv. De overheid neemt obstakels weg, door bv andere FAVV-regels voor kleinschalige verwerkingseenheden en korteketeninitiatieven.

- Er is een beleid dat de individuele boeren ontlast en ontzorgt m.b.t. de distributie/verkoop van de eigen producten. Die aspecten overstijgen de verantwoordelijkheid van de individuele boer. **De overheid treedt op als facilitator bij o.a. vermarkting, promotie, distributie of logistiek.** Via een netwerk kunnen producenten contact hebben met elkaar en met hun klanten/consumenten.

Wat kan het beleid doen?

- **Stimuleer de vraag naar korteketenproducten**, o.m. door criteria hierover op te nemen in overheidsaanbestedingen. Onderzoek hoe catering en horeca aangemoedigd kan worden om aan de slag te gaan met regionale en lokale producten. Zet in op professionele informatie- en publiekscampagnes (VLAM) voor korte keten met focus op gedragsverandering.
- Zet in op **ondersteuning en professionalisering** aan de aanbodzijde. Voorzie middelen vanuit het VLIF voor capaciteitsopbouw en experimenteerruimte en maak FAVV-regels voor korte keten soepeler.
- **Stimuleer samenwerking tussen boeren.** Investeer in de nodige schakels of ondersteunende diensten (bv. kleinschalig slachthuis, molens, specifieke verwerkingsentiteiten). Leid boeren op om de verschillende aspecten van korte keten onder de knie te krijgen en om samenwerkingsmodellen vorm te geven.
- Zet in op voedselsystemen die ingebed zijn in de regio en stimuleer brede horizontale samenwerkingen (over sectoren heen). O.m op het vlak van logistiek, transport als administratie kan samenwerking efficiëntie verhogen. Investeer mee als overheid in logistieke hubs en nieuwe distributievormen. Laat deze vernieuwende businessmodellen in aanmerking komen voor VLAIO-steun.
- Ondersteun landbouwcoöperaties waar **boeren en burgers in overleg kunnen gaan** en een eerlijk verdienmodel meer kans krijgt. Een voorbeeld zijn coöperatieve samenwinkels/supermarkten waar boeren prijszetter zijn. Ondersteun organisaties die inzetten op boer-burgerinitiatieven en stimuleer burgers tot een actieve bijdrage in lokale voedselsystemen.
- **Zorg voor een onafhankelijk steunpunt Korte Keten.** Laat dit steunpunt sterk samenwerken met het hervormde VLAM dat zich richt op het promoten van lokaal en duurzaam voedsel uit de korte keten, en geef dit voldoende middelen.

KRIJTLIJN 8

"Toegang tot voldoende, voedzaam en gezond voedsel is een mensenrecht."

Wat zijn de uitdagingen?

- Hoewel het recht op voedsel is verankerd in verschillende door België geratificeerde mensenrechtenverdragen, is het nog steeds niet expliciet vastgelegd in de Belgische grondwet en het wetgevend kader. Daardoor wordt het recht op voedsel zeer zelden ingeroepen voor rechtbanken en worden de verplichtingen in verband met het recht op voedsel slecht geïntegreerd in het overheidsbeleid.
- Het huidige beleid slaagt er niet in het recht op voedsel voor iedereen te realiseren. In België leeft 1 op 5 van de bevolking in armoede. Naar schatting [600.000 personen doen een beroep op voedselhulp](#) via voedselpakketten, sociale restaurants of sociale kruideniers. Langs de andere kant kampt bijna de helft van de volwassen Belgische bevolking met overgewicht, [15,9 procent van de bevolking is obees](#).
- Voedselbanken zijn een structureel deel van het beleid geworden om mensen in armoede te voeden, terwijl ze gestoeld zijn op liefdadigheid en altijd een tijdelijke noodoplossing zouden moeten zijn.
- Voedselbanken zijn te veel gericht op het verwerken van overschotten en schenkingen door de industrie, retail, landbouw, horeca en veilingen. Het aanbod is daardoor niet afgestemd op wat mensen nodig hebben. Zo zijn vers fruit en verse groenten ondervertegenwoordigd. Dat mensen niet zelf kunnen kiezen wat ze willen eten, tast hen aan in hun waardigheid. (bv. voorkeuren, diëten en culturen).
- Initiatieven en distributiekkanalen voor duurzame en gezonde voeding zoals plukboerderijen of korteketenwinkels zijn vaak **ontoegankelijk voor mensen in armoede** (omwille van financiële beperkingen en gebrek aan tijd).
- Ultrabewerkte producten zijn heel goedkoop, verse producten zijn duur. Dat zorgt voor een pandemie aan overgewicht en obesitas. De rijkste en best opgeleide bevolkingsgroepen zijn twee tot drie keer beter in staat om voedingsaanbevelingen in acht te nemen en lijden daarom ook minder onder overgewicht. [Ondervoeding blijkt een indicator te zijn van de gevolgen van armoede](#).

- Terwijl baby's tijdens hun eerste levensjaar gezonde voeding krijgen met voldoende fruit en groenten, verandert dit snel naarmate kinderen ouder worden. Het aandeel gesuikerde dranken en zoete voedingswaren stijgt snel. Toch bieden steeds minder scholen een gezonde (warme) maaltijd aan, en nog minder doen dat gratis (voor kansengroepen).
- Vlaanderen heeft geen regelgevend kader rond toegang tot gezonde voeding op scholen. De Vlaamse voedselstrategie besteedt wel aandacht aan gezonde voeding in de schoolomgeving, maar legt zichzelf geen concrete doelstellingen en budgetten op, in tegenstelling tot Brussel en Wallonië.
- Ruim 15% van de bewoners in woonzorgcentra is ondervoed en de helft loopt risico op ondervoeding.

Hoe kan het ANDERS?

- Het recht op gezond voedsel wordt wettelijk verankerd, en dus nemen overheden maatregelen die dat recht garanderen voor alle inwoners van België, in de eerste plaats voor kwetsbare groepen (kinderen, jongeren, ouderen) en mensen in armoede.
- Het beleid zorgt ervoor dat mensen zelf de middelen hebben om hun recht op voedsel te realiseren. Liefdadigheidsinitiatieven zoals voedselbanken vormen niet langer onderdeel van een structureel beleid.
- Het recht op voedsel gaat niet ten koste van andere rechten, zoals dat op een gezonde leefomgeving, schoon water, waardige arbeidsomstandigheden enzovoort. Daarom ondersteunt de overheid de agro-ecologische transitie.
- Door de markt te sturen, gezonde voeding fiscaal voordeliger te maken, gratis schoolmaaltijden te voorzien voor kwetsbare kinderen en ongezonde voeding te weren uit omgevingen vol kwetsbare of beïnvloedbare mensen zoals schoolomgevingen, hebben alle kinderen en jongeren toegang tot gezonde, evenwichtige en grotendeels vegetarische maaltijden. Zo ontwikkelen ze een voedingspatroon dat hen vrijwaart van voedingsgerelateerde aandoeningen zoals obesitas, diabetes, hart- en vaatziekten.... Uiteraard kan het recht op voedsel niet los gezien worden van andere maatregelen rond herverdeling, armoedebestrijding, gezondheidszorg en sociale bescherming.
- De Belgische overheid waakt erover dat Belgische economische actoren het recht op voedsel elders in de wereld niet in gevaar brengen. Onze exportgerichte landbouw mag niet ten koste gaan van ontplooiingsmogelijkheden en inkomen van boeren in het globale Zuiden (handelsverdragen), noch mensen van hun land verdrijven voor de productie van grondstoffen voor onze agro-industrie of hen tewerkstellen met ondermaatse arbeidsvoorwaarden of blootgesteld aan gevaarlijke pesticiden.

Wat kan het beleid doen?

- **Neem het recht op voedszaam voedsel op in de Grondwet.** Voorzie een wettelijk kader dat toeziet op de nakoming van de Belgische plichten rond het recht op voedsel en ontwikkel intersectoriële strategieën. Het recht op voedsel werd reeds in 1948 vastgelegd in artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) en vervolgens in 1966 verankerd in het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele rechten (IVESCR) dat ervoor zorgde dat het recht op voedsel een precieze invulling kreeg. België kan zich hierop baseren.
- **Bied evenwichtige, gevarieerde, grotendeels vegetarische en biologische maaltijden aan in alle opvang- en onderwijsinstellingen** (van crèche tot universiteit en alles daartussen) en maak ze gratis voor de meest kwetsbare kinderen. Zorg dat scholen voldoende waterfonteintjes hebben voor drinkwaterverdeling, subsidieer het dagelijks aanbieden van (seizoens)fruit. Reguleer de markt door de verkoop van ongezonde voeding op scholen te verbieden en te bannen uit de onmiddellijke schoolomgeving. Ontwikkel m.a.w. een integrale aanpak rond gezonde en duurzame voeding in scholen, te vergelijken met bv de integrale aanpak rond tabak. Zorg dat jongeren zowel in de klas, in de refter als tijdens uitstappen en in de schoolomgeving consequent dezelfde boodschap krijgen rond duurzame voeding. Het Europese project SchoolFood4Change biedt hiervoor een kader: stimuleer scholen om de visie en de tools aangereikt binnen dit project te gebruiken in hun aanpak
- Laat OCMW's vanuit hun taak om kwetsbare mensen te ondersteunen hun (gemeentelijke/OCMW) gronden **maximaal aanwenden voor productie van gezonde voeding** en in overleg met de landbouwers de opbrengst te laten terugvloeien naar lokale voedselvoorziening met speciale aandacht voor hun klanten
- Maak werk van een **systeem van Sociale Voedselzekerheid**, waarbij het recht op voedszaam voedsel voor iedereen verzekerd wordt, terwijl terzelfdertijd lokale, agro-ecologische en biologische landbouwers ondersteund worden. Dit systeem is gebaseerd op de gezondheidszorg en wordt gefinancierd via de belastingen. Hierbij krijgen volwassen inwoners vb. een kaart die elke maand met 100 tot 150 euro wordt gecrediteerd, als aanvulling op het inkomen. De kaart kan worden gebruikt voor boodschappen bij lokale, duurzame producenten in de korte keten. Huidige pilootprojecten uit Wallonië en Brussel evenals uit het buitenland (o.a. Frankrijk) kunnen ter inspiratie dienen.

KRIJTLIJN 9

"De principes van kringlooplandbouw, natuurinclusief boeren en duurzame voeding zitten verankerd in het land- en tuinbouwonderwijs."

Wat zijn de uitdagingen?

- De landbouwbevolking wordt ouder en het aantal land- en tuinbouwbedrijven daalt. Toch is de algemene trend dat steeds minder leerlingen hun weg vinden naar het secundaire landbouw- en tuinbouwonderwijs. Ook de interesse voor een professionele toekomst in de landbouw daalt.
- Er is steeds meer vraag naar technische, economische en beroepsontwikkende vormingsactiviteiten voor starters en omschakelaars in de biologische en agro-ecologische landbouw. De eerste generatie agro-ecologische bio-bedrijven ervaart de nood aan overnemers die moeten zorgen voor de continuïteit van de sector.
- Het huidige onderwijs (lager, secundair, hoger) zet te weinig in op de nodige competenties die burgers én landbouwers nodig hebben om het voedselsysteem duurzaam, veerkrachtig en sociaal rechtvaardig te maken.
- De manier waarop het land- en tuinbouwonderwijs is georganiseerd, bemoeilijkt de integratie van agro-ecologie in de scholen. Educatie voor agro-ecologie focust zich op ervaringsgericht leren, terwijl het klassieke land- en tuinbouwonderwijs nog heel erg draait om een aanpak gestoeld op theorie.
- Agro-ecologische principes (ecologische, sociale, holistische kaders) komen te weinig aan bod in landbouwopleidingen. Dat maakt toekomstige professionele agrariërs kwetsbaar voor de toekomstige uitdagingen zoals verlies van biodiversiteit, klimaat, autonomie enzovoort.

Hoe kan het ANDERS?

- Zowel het regulier onderwijs als het land- en tuinbouw onderwijs heeft aandacht voor de competenties die nodig zijn voor agro-ecologische landbouw: een holistische kijk, co-creatief denken en handelen. Via het onderwijs worden leerlingen geïnformeerd en geactiveerd rond een gezonde levensstijl en duurzame voeding. Centraal staan zoeken naar oplossingen via de integratie van natuurlijke en sociale processen. Deze systeem-ecologische benadering vertaalt zich in vorming, formeel en informeel leren en begeleidingstrajecten.

- Jongeren doen op school ervaring op met eerlijke en duurzame landbouwproductie, de benadering van voedsel als mensenrecht, en het bereiden van gezonde voeding. **Leerlingen komen voldoende in contact met de agro-ecologische praktijk.** Dat geeft hen een nieuw, haalbaar & eigentijds perspectief op een mogelijke professionele toekomst in de landbouw.
- Om jongeren kritisch en holistisch te leren kijken naar voeding, reiken scholen **actiegerichte kennis, vaardigheden en motivatie** aan. Op die manier kunnen de leerlingen deze vaardigheden en kennis omzetten naar concrete engagementen en acties.

Wat kan het beleid doen?

- Zorg dat de verschillende overheidsdepartementen (o.a. landbouw, onderwijs, omgeving ...) met elkaar afstemmen om de noden in de landbouwvorming en onderwijs te vertalen naar concrete leerdoelen. Vertrek van het whole school approach – integrale aanpak rond voeding– om de keuze voor duurzame en gezonde voeding te integreren in alle schoolactiviteiten (klas, refter, uitstappen) en geef aandacht aan de schoolomgeving. **Neem in leerdoelstellingen en eindtermen competenties op die belangrijk zijn voor het creëren van robuuste, veerkrachtige, duurzame landbouw- en voedselsystemen:** holistische benaderingen, geïntegreerd kijken, co-creatief denken en handelen. Centraal staat zoeken naar oplossingen via de integratie van natuurlijke en sociale processen (systeem-ecologische benadering). Het is zinvol en noodzakelijk om zowel in het 'reguliere' onderwijs als in het landbouwonderwijs deze systeem-ecologische benadering toe te passen.
- Bied leerlingen van lagere en secundaire scholen actiegerichte kennis, vaardigheden en motivatie aan, zodat ze duurzamere keuzes kunnen maken, ook m.b.t. voeding. **Zo kunnen ze deze vaardigheden en kennis omzetten naar concrete engagementen en acties.** Om impactvol te werken is het belangrijk dat men zowel op het niveau van de lessen als op het niveau van organisatie van de school en breder investeert.
- Zorg dat kennis rond agro-ecologische praktijken en principes vlot doorstroomt naar nieuwe lesmaterialen in secundair land- en tuinbouwonderwijs. **Zorg voor aangepaste leerplannen** met voldoende aandacht voor de principes en competenties rond agro-ecologie.

- Ondersteun de stijgende vraag naar technische, economische en beroepsontwikkende vormingsactiviteiten voor starters en omschakelaars in de biologische en agro-ecologische landbouw. Focus op nieuwkomers en op kinderen van bestaande landbouwers.
- Blijf inzetten op de bestaande geïntegreerde aanpak van startersbegeleiding. Deze starterscursussen en praktijkstages dienen als extra steun voor bestaande (en nieuwe) vormingen en begeleidingen met focus op agro-ecologie. Voorzie voldoende ruimte en middelen aan de (vormings)initiatieven die net wel hun schouders zetten onder de agro-ecologische transitie, de continuïteit van de sector en de instroom van nieuwe boeren.

KRIJTLIJN 10

"De overheid zet alle middelen voor landbouw-, tuinbouw- en voedingsonderzoek exclusief in voor agro-ecologische innovatie."

Wat zijn de uitdagingen?

- Middelen voor landbouwonderzoek worden nog onvoldoende ingezet voor de noodzakelijke transitie in het landbouw- en voedselsysteem.
- (Private) actoren die onderzoek, dat mede met publiek geld wordt gefinancierd, mee financieren en het op die manier ook vormgeven én de vruchten ervan plukken, werken vaak niet voor het algemeen belang.
- Voor degelijk (agro-ecologisch) onderzoek zijn langetermijnexperimenten en monitoring nodig, maar veel financiering is projectgebaseerd in periodes van drie tot vijf jaar.
- Verschillende onderzoeksgroepen werken nog te weinig interdisciplinair en nog minder transdisciplinair samen. Dat is vooral het geval bij de universiteiten.
- De kennis en ervaring van boeren en agro-ecologische boerenorganisaties wordt onvoldoende gevaloriseerd, zowel bij de opzet als het uitvoeren van onderzoek.
- De betrokkenen in het landbouw- en voedselsysteem worden te vaak tegen elkaar uitgespeeld. Een constructieve dialoog is nodig. Onderzoek kan hierbij een verbindende rol spelen.
- Er ontbreekt nog veel kennis over de verschillende factoren die de biologische bodemkwaliteit beïnvloeden. Er is nood aan verder fundamenteel onderzoek over de wisselwerking tussen biologische bodemkwaliteit en agronomische praktijken.
- Er ontbreekt veel kennis over de relatie tussen de kwaliteit van het ecosysteem, de kwaliteit van het voedsel en de volksgezondheid.

Hoe kan het ANDERS?

- Overheidsmiddelen voor onderzoek rond landbouw, tuinbouw en voeding worden exclusief ingezet voor agro-ecologische innovatie.
- Bij onderzoek is er voldoende aandacht voor de lokale culturele en ecologische context.

- De kennis van pionierende boeren wordt ingezet **via cocreatief onderzoek**. Deelnemende boeren krijgen een vergoeding om hun kennis en ervaring te delen. Naast boeren en agro-ecologische landbouworganisaties worden ook andere relevante stakeholders zoals natuurbeheerders, lokale besturen en andere middenveldorganisaties, alsook burgers (citizen science), betrokken bij de opzet en uitvoering van onderzoek.
- Er is een **goede balans tussen fundamenteel als praktijkgericht onderzoek**, zowel academische kennis als kennis uit de praktijk wordt geïntegreerd in landbouw- en voedselonderzoek.

Wat kan het beleid doen?

- Zet overheidsmiddelen voor onderzoek **exclusief in voor agro-ecologische innovatie binnen de landbouw**, zowel voor fundamenteel, toegepast als praktijkonderzoek.
- Waak er als overheid over dat de middelen die worden ingezet in samenwerking met andere (private) actoren **het algemeen belang dienen**. Dat kan bv. door meer middelen te voorzien voor EIP (operationele groepen) waarbij samenwerking en co-creatie wordt aangemoedigd.
- Garandeer waar nodig financiering voor **landbouwonderzoek op langere termijn** (meer dan 3 tot 5 jaar).
- Onderzoek moet **'FAIR'** zijn. Dat staat voor findable, acceptable, interoperate en reusable. Dit betekent o.a. dat de onderzoeksprotocollen open, vrij toegankelijk zijn.
- Onderzoek dat zich integraal op maatschappelijke doelen richt moet **ge vrijwaard zijn van de nood aan cofinanciering**.
- Bij het beoordelen van onderzoek moeten maatschappelijke output en peer review-publicaties **evenveel waardering** krijgen.
- Bij alle landbouwgerelateerde onderzoeksfinanciering moeten **agro-ecologische transitie en co-creatie** (praktijkkennis en expertise bij landbouwers) centraal staan. De bijdrage van het onderzoek aan tegelijk een voedselsysteem binnen de planetaire grenzen en de duurzame ontwikkelingsdoelen moet helder zijn. Landbouw(gerelateerd) beleid moet rekening houden met de resultaten van dit onderzoek.

KRIJTLIJN 11

"Wereldwijd zijn lokale voedselsystemen en waardenketens gedragen door familiale landbouw en agro-ecologie veerkrachtiger t.a.v. systemschokken."

Wat zijn de uitdagingen?

- De huidige geglobaliseerde voedselketen zorgt voor systemische voedselonzekerheid voor kwetsbare bevolkingsgroepen en voedt globale ongelijkheden.
- Onze mondiale voedingssystemen zorgen voor 1/3de van de wereldwijde uitstoot aan broeikasgassen. Industriële landbouw zorgt voor het leeuwendeel van die emissies en bedreigt de biodiversiteit, waterhuishouding en gezondheid van de bodem. Dat zet het vermogen om kwaliteitsvol voedsel voort te brengen onder druk. Daarbovenop komt er nog heel wat meer vervuiling (o.a. overbemesting, pesticiden, ontbossing, ...)
- Het aantal mensen dat honger lijdt neemt jaarlijks toe. In 2021 ging het naar schatting om 828 miljoen mensen (9,8% van de wereldbevolking). Bijna 3,1 miljard mensen kunnen zich geen gezond dieet veroorloven. (Bron diplomabel/FAO).
- 2/3 van de wereldbevolking die in extreme armoede leeft, woont op het platteland. Vaak zijn het kleinschalige landbouwers die voor hun inkomen en voeding volledig afhankelijk zijn van hun productie, maar er niet in slagen om rond te komen met de opbrengst van hun arbeid. Nochtans wordt 70% van het geconsumeerde voedsel op aarde geproduceerd door kleinschalige boeren op ongeveer 25% van het bestaande akkerland.
- Het meeste voedsel wordt lokaal en regionaal geproduceerd en verhandeld. Internationale handel levert slechts 19% van de geconsumeerde calorieën.
- Economische schokken, veroorzaakt door bv. oorlogen, milieurampen of pandemieën, hebben een grotere impact op landen die voor hun basisvoedingsmiddelen afhankelijk zijn van de wereldmarkt. Deze landen produceren voornamelijk 'cash crops' voor de exportmarkt, vaak ten koste van lokale voedselzekerheid.
- Er wordt wereldwijd genoeg voedsel geproduceerd om 10 miljard mensen te voeden, maar er heerst een ongelijke verdeling en toegang tot voedsel.
- België en de Europese Unie zijn netto-exporteurs (in euro's) van voeding en dranken. In België gaat 17 procent van haar export buiten Europa. Daar concurreren ze met lokale productie. Ze worden soms aan dumpingprijzen verkocht, wat ten koste gaat van de ontwikkeling van lokale sectoren.

- Huidige handelsakkoorden vormen een bedreiging voor de voedselsoevereiniteit van heel wat landen in het Globale Zuiden. Ze beschouwen voedsel als simpele handelswaar en niet als een mensenrecht. Zo voert Europa massaal veevoeder in ten koste van ecosystemen die voor de hele mensheid belangrijk zijn. Dat gaat vaak hand in hand met onteigening van lokale gemeenschappen, die dan noodgedwongen moeten werken op de grote industriële plantages.

Hoe kan het ANDERS?

- Boeren wereldwijd krijgen een **kostendeekkende, stabiele prijs** voor hun opbrengsten. Consumenten betalen een prijs waarin alle milieu-, sociale- en dierenwelzijnskosten zijn verrekend.
- **Regio's reguleren hun markten** en kunnen zo voor een groter deel voorzien in hun eigen voedsel en grondstoffen. Europa dumpt niet langer overschotten in het buitenland en legt geen beslag meer op land in het buitenland voor teelt van veevoeder en energiegewassen.
- Boeren in lage-inkomenslanden doen aan **voedselproductie voor hun eigen markten en land**, waardoor de voedselzekerheid groter wordt.
- De huidige vrijhandelsverdragen maken plaats voor **een meer gereguleerde internationale handel**, met duidelijkere afspraken.
- **Meer zeggenschap van burgers en boeren** over het voedsel- en landbouwsysteem (= voedselsoevereiniteit) vervangt de huidige dominante economische en politieke macht van grote bedrijven.
- Mensenrechten, inclusief het recht op voedsel, de bescherming van (agro)biodiversiteit, het klimaat en duurzaam gebruik van land en water, krijgen **voorrang boven handels- en investeringsbelangen**.
- Overheden hebben meer ruimte om maatregelen te nemen die een **gezonde, duurzaam geproduceerde voeding waarborgen**.

Wat kan het beleid doen?

- Neem in handelsakkoorden een bindend hoofdstuk op over handel en duurzame ontwikkeling en **schort handelsvoordelen op** als de internationale sociale, klimaat, fiscale en milieuverbintenissen niet worden nagekomen
- Geef ontwikkelingslanden het recht om handelsinstrumenten als douanerechten of voedselvoorraden te gebruiken om het levensonderhoud van landbouwers, de plattelandsontwikkeling en de voedselzekerheid te beschermen, m.n. wanneer zij worden geconfronteerd met een sterke toename van de import uit gesubsidieerde productie.

- Maak werk van een Belgische zorgplicht (due diligence) voor transnationale bedrijven met Belgische banden. Zorg ervoor dat zij mensen-, arbeids- en milieurechten nakomen in de filialen, toeleveringsketens en bedrijven onder hun controle en stel hen wettelijk verantwoordelijk in geval van nalatigheid.
- Draag bij aan een efficiënte Europese richtlijn rond Corporate Sustainability Due Diligence (EUCSDD) waarbij **bedrijven daadwerkelijk aansprakelijk gesteld kunnen worden voor mensenrechtenschendingen, slechte arbeidsomstandigheden en milieuvernietiging.**
- Draag actief bij aan de goedkeuring van het Bindend Verdrag voor bedrijven en mensenrechten (UN Binding Treaty) dat momenteel onderhandeld wordt in de VN-Mensenrechtenraad .
- Erken en ondersteun de VN-verklaring over de rechten van boeren en boerinnen en andere landarbeiders (UNDROP), werk aan de concrete toepassing ervan, zowel op Belgisch als op internationaal niveau en ondersteun de aanstelling van een speciale VN-rapporteur voor het toezicht op en de uitvoering van de verklaring.
- Zet de mensenrechtenbenadering centraal in de Belgische strategie voor ontwikkelingssamenwerking omtrent landbouw en voedselzekerheid en maak van het recht op voedsel en voedselzekerheid centrale doelstellingen.
- Verhoog het aandeel ontwikkelingshulp dat gaat naar landbouw en voedselzekerheid. Ondersteun en financieer hiermee de agro-ecologische transitie van voedselsystemen.
- Promoot agro-ecologische transitie en boerenbewegingen zoals aanbevolen door de FAO. Verleen geen subsidies meer aan grootschalige industriële projecten die lokale ecosystemen vernielen en sociale weefsels niet respecteren of verbeteren.
- Geef voorkeur aan projecten gericht op lokale voedselproductie en een eerlijk prijs voor zowel boer als consument.
- Verzeker de coherentie tussen landbouw-, handels-, investerings- en klimaatbeleid met de doelstellingen van het ontwikkelingsbeleid zoals bepaald in de Europese verdragen via **een actieplan op federaal niveau**. Daartoe moet met name een einde worden gemaakt aan de oneerlijke concurrentie waarmee de kleine landbouwers in het Globale Zuiden momenteel te kampen hebben.